

**Boeren werken met de waterschappen
aan winst met water**

**30 projecten
uit het Deltaplan
Agrarisch
Waterbeheer**



Boeren werken met de waterschappen aan winst met water

**30 projecten
uit het Deltaplan
Agrarisch
Waterbeheer**



Nederland is een echt land- en tuinbouwland. Een sector die internationaal aanzien geniet en hoog scoort als het gaat om concurrentiekracht, innovatief vermogen en duurzaamheid. De 65.000 agrarische ondernemers zorgen samen met de bedrijven in de agri- en food sector voor zo'n 600.000 banen. Zij zijn tegelijk ook de beheerders van de rijkdommen van onze cultuurlandschappen, ontstaan door eeuwenlang menselijk ingrijpen in een strijd tegen en met water.

Nederland staat voor grote opgaven om in de komende decennia het watersysteem duurzaam en klimaatproof te maken. Zeespiegelstijging, meer perioden van extreme nattigheid en droogte vereisen investeringen. Tegelijk is er de noodzaak om de kwaliteit van ons water in de bodem en in sloten, rivieren en meren te verbeteren. Geen enkele partij, of het nu overheden, bedrijven of natuurbeheerders betreft kan die opgaven alléén aanpakken. Daarvoor zijn de wateropgaven te groot en te complex.

Volgens het Nationaal Waterplan is een intensieve samenwerking met het bedrijfsleven nodig om het systeem duurzaam te maken. Voor de land- en tuinbouw betekent dit tenminste twee dingen: het beleid voor het water- en bodemsysteem moet meer met elkaar worden verbonden en er is meer samenwerking nodig tussen de waterbeheerders met de gebruikers en beheerders van grond en water, niet in de laatste plaats met agrarische ondernemers die goed zijn voor het beheer van zo'n twee-derde deel van ons landoppervlak.

Vanuit dat besef hebben LTO Nederland en de waterschappen het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) ontwikkeld. Het DAW is een manier van werken om publieke en private belangen op gelijkwaardige wijze met elkaar te verbinden. De

kern is dat initiatieven komen vanuit de streek. Van ondernemers die gezamenlijk ervan overtuigd zijn dat de toekomst van hun bedrijven verbetert als zij investeren in schoner water en een betere beschikbaarheid. Ondernemers die tegelijk weten dat deze investeringen beter renderen of soms alleen mogelijk zijn door samen te werken met waterschappen, gemeenten, provincie en natuurbeheerders. Door hierbij ook breder en integraal te kijken en wateropgaven te verbinden met natuur- en landschapsbeheer en verbetering van de verkaveling van landbouwpercelen bij de bedrijven.

LTO Nederland ondersteunt deze ondernemers. Met daarbij de onmisbare steun van waterschappen hebben boeren in 2015, naast hun werk op het bedrijf, al meer dan 100 water-initiatieven, verspreid door heel Nederland, in gang gezet. In deze uitgave presenteert LTO Nederland uit al die initiatieven met trots 30 projecten die al stevig op de rails staan en een goed beeld geven van de wijze waarop boeren en waterbeheerders met elkaar werken aan 'winst met water'.

Maar er is nog een reden om deze projecten te presenteren. Voor de uitvoering is financiering uiteraard een vereiste. De samenloop van private en publieke belangen rechtvaardigt een stevige ondersteuning van overheidszijde. Het Platte-

lands Ontwikkelings Programma 2014-2020 (pijler 2) biedt daartoe mogelijkheden. LTO heeft daarop actief ingestoken en zich ervoor hard gemaakt dat extra geld vanuit de inkomenslagen voor ondernemers (pijler 1) wordt ingezet voor watermaatregelen in het kader van DAW projecten. Nu komt het aan op de uitwerkingen door de provincies en waterschappen zodat gereserveerd geld ook echt spoedig kan worden besteed aan DAW projecten.

Deze aanpak is de opmaat naar de intensieve samenwerking van de waterbeheerders en het bedrijfsleven zoals dat in het Nationale Waterplan is beoogd. Dit vraagt om gezamenlijke daadkracht en commitment. Wat LTO Nederland betreft een mooie kans om met elkaar te blijven werken aan voldoende, schoon en zoet water. Kansen die we niet mogen laten liggen!

Albert Jan Maat,
voorzitter LTO Nederland



inhoud

Voorwoord	4		
Projecten	8-67		
1. Innovatievoucher gesloten kistenreiniging	8	16. Proef OWD in Staphorst: Duurzame landbouw veengebied Kostverlorenzijl/Kloosterzijl	38
2. De Harken	10	17. Voorbeeldbedrijf Neppelenbroek	40
3. Bodemkennisprogramma	12	18. Integrale gebiedsontwikkeling Boven Regge/Enter	42
4. Erf- en perceelsemissie akkerbouw Drentse Aa	14	19. Witteveensleiding	44
5. Erfemissie Flevoland: het probleem bij de Bron	16	20. DAW Hof van Twente Herikerberg e.o.	46
6. Schoon erf, schone sloot	18	21. DAW Bommelerwaard	48
7. Systeemgerichte drainage Flevoland	20	22. Bodemverbetering Haarlose veld & Olde Eibergen	50
8. Haarlemmermeer	22	23. Green Deal Schoon water Zeeland	52
9. Groot-Limmerpolder	24	24. Brabant Bewust	54
10. DAW Boskoop	26	25. Kringlooplandbouw St. Anthonis –Boxmeer	56
11. Delfland Schone erven, schone sloten	28	26. Schoon Water Brabant	58
12. Bewust Boeren in Gouwe Wiericke fase 2	30	27. Uitrol Beregeningssignaal	60
13. Afvangen fosfaat in bloembollensector	32	28. Pepinusbeek	62
14. Collectief werken aan Bodem en Water, Utrecht Oost	34	29. Grote Molenbeek	64
15. Schoon en Gezond Water in de Krimpenerwaard	36	30. Schoner Groener Beter DAW uithangbord voor duurzaam agrarisch waterbeheer	66 68



1 Project: Innovatievoucher gesloten kistenreinigingssysteem

Met innovatie de techniek versnellen: op de snelweg naar een gesloten kistenreinigingssysteem

Akkerbouwers bewaren hun producten vaak in kuubkisten. Om te voorkomen dat pootgoed besmet raakt met ziektekiemen is het van belang dat deze kisten goed gereinigd worden. Sterker nog, leveranciers en afnemers schrijven de akkerbouwer voor om hiervoor gewasbeschermingsmiddelen te gebruiken tijdens de bewaring.



'Kist schoon, sloot schoon'

Gevolg: bij het schoonmaken van deze kisten spoelt er water over het erf rechtstreeks de sloot in en komen er schadelijke stoffen in het water. De waterschappen hebben al aangegeven straks handhavend te gaan optreden.

Een oplossing hiervoor is het ontwikkelen van een machinale kistenreiniger met een gesloten systeem. Voordeel van dit systeem is dat het spoelwater hergebruikt wordt en er geen schadelijke stoffen meer in het water komen. Een dergelijke machine is technisch mogelijk, maar het ontwikkelen ervan kost veel geld. Bovendien is hiervoor een certificering nodig van het NVWA. Fabrikanten vinden dat vaak een lastig traject dat veel tijd en dus ook veel geld kost.



Het DAW-project **Innovatievoucher gesloten kistenreinigingssysteem** biedt een oplossing. De financiële drempel wordt weggenomen en het certificeringstraject wordt begeleid. Wat gaan we doen? We schrijven in het najaar van 2015 een innovatiewedstrijd uit onder fabrikanten. Van alle deelnemers selecteren we op basis van hun CV en het voorstel voor de ontwikkeling van de machine drie fabrikanten. Zij ontwikkelen een prototype dat in de praktijk getest wordt en ook aan de certificeringscommissie voorgesteld wordt. Uiteindelijk beslist het publiek in het najaar van 2016 welke machine de beste is. Deze zal in productie worden genomen. Resultaat: binnen een jaar een schoon en verantwoord reinigingssysteem voor de kuubkisten in de akkerbouw!

Initiatiefnemer: LTO Noord



innovatie



2 Project: Inrichtingsplan De Harken

Watergebiedsplan Appelscha: waterbeheer doe je samen

Het inrichtingsplan voor de Harken is gestart met het 'watergebiedsplan Appelscha'. In dit plan heeft Wetterskip Fryslân in beeld gebracht welke knelpunten en doelstellingen voor het waterbeheer in dit gebied spelen. Denk daarbij aan zaken als het gewenste peilbeheer, maatregelen voor extreme neerslag en extreme droogte en maatregelen die invulling geven aan de Kaderrichtlijn Water.

Helaas werd begin 2013 duidelijk dat er te weinig draagvlak was voor de oplossingen en maatregelen die werden voorgesteld. Dit is onder andere verwoord door LTO Noord afdeling de ABO (Agrarische Belangenbehartigingsorganisatie Ooststellingwerf) in hun reactie op het ontwerp watergebiedsplan.

Dat moest anders, vonden beide partijen. ABO en Wetterskip hebben de handen ineengeslagen en zijn samen met de grondeigenaren en – gebruikers op zoek gegaan naar oplossingen. Belangrijk uitgangspunt hierbij was dat de realisatie van de wateropgaven gecombineerd kan worden met

het versterken van de landbouw in het gebied. Grondeigenaren hebben vervolgens oplossingen aangedragen die door het Wetterskip op haalbaarheid en effectiviteit zijn doorgerekend. Niet alle knelpunten worden in het inrichtingsplan opgelost, in een aantal gevallen wegen de kosten niet op tegen de baten. Maar er ligt nu een set aan maatregelen die, als alles volgens plan verloopt, in de zomer van 2016 uitgevoerd kunnen worden.

In het kort gaat het om de volgende maatregelen:

- Verbreden van bestaande en aanleg van nieuwe watergangen
- Inrichten van gebieden voor tijdelijke en permanente waterberging
- Herstel van de oude zijtak van het Kleindiep
- Aanleg, verwijderen en verbeteren van stuwen en dammen, instellen van nieuwe peilen
- Overige kunstwerken
- Landbouwkundige structuurverbetering
- Afspraken over beheer en onderhoud

Voorwaarde om dit alles te laten slagen, is dat er voldoende grond beschikbaar is om deze maatregelen te kunnen uitvoeren. Die grond is momenteel niet vrij beschikbaar omdat deze vaak in eigendom is van agrarisch ondernemers. De meeste ondernemers hebben echter al laten

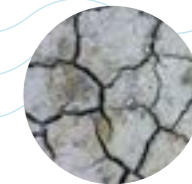
weten dat ze meewerken op voorwaarde dat er compensatie in grond plaatsvindt. Begin 2015 zijn kavelruilsessies georganiseerd. Al snel was duidelijk dat er voldoende mogelijkheden zijn om de herinrichting te realiseren.

Op dit moment is men druk bezig met het voorbereiden van de uitvoering in het inrichtingsplan. Gebiedscollectief ELAN zal een deel van de uitvoering voor haar rekening nemen en doet dat samen met grondeigenaren- en gebruikers. Volgens planning gaat in de zomer van 2016 de schop in de grond!

Initiatiefnemers: LTO Noord (ABO) en Wetterskip Fryslân



Extreme regenval en extreme droogte



Duurzaam bodembeheer: perspectief voor boer en waterschap

Een bodem vol leven is de basis voor een bodem in goede conditie. Een bodem in goede conditie zorgt voor goede gewasopbrengsten, maar gelijktijdig voor behoud en betere benutting van mineralen en voorkomt uit en afspoeling van gewasbeschermingsmiddelen. Nu ook nog het klimaat verandert en extreme buien worden afgewisseld met perioden van extreme droogte hebben we bodems nodig die meer piekbelasting aan kunnen en langer water vasthouden. Dat alles willen we bereiken met een duurzame bodem die zowel voor de boer als de waterbeheerder een enorme meerwaarde biedt.

Met drie brillen kijken naar de bodem

Het is nu tijd voor een andere blik op de bodem. Boeren zouden drie brillen op moeten zetten: de scheikundige bril, de natuurkundige bril en de biologische bril. Als ze dat doen, hebben ze alle aspecten in beeld. Zowel chemische processen in de bodem als de textuur/samenstelling en de relaties tussen de plant en de mechanismen in de bodem krijgen dan aandacht. Dat heeft een positief effect op de kwaliteit en dus ook op de opbrengsten die boeren kunnen halen uit hun grond. De economische en maatschappelijke effecten zullen groot zijn. Denk aan een betere concurrentiepositie, maar ook aan meer zoet

Denken
als een
worm



water in zilt-gevoelige gebieden en een betere vochtregulatie van de bodem.

Wat moet er nu gebeuren? Denken als een worm en aan de slag!

Dit alles klinkt positief, maar is niet van vandaag of morgen gerealiseerd. Boeren moeten niet alleen hun houding ten aanzien van de bodem veranderen, maar ook hun denken en doen. En daar gaan we in dit project mee aan de slag. We willen ze laten denken als een worm. We stellen ze de vraag: Hoe zou je het vinden als je bereiden werd, je huis platgeperst, je doorgesneden, ondersteboven gegooid of bespoten wordt? Het antwoord op deze vraag laat zich raden. Dus: aan de slag met de bodem en kennis hierover vergroten!

De oplossing: per regio aan de slag, dichtbij de boer

Het DAW-project 'Bodemleven basis voor duurzame agrarische economie' gaat per regio (op basis van grondsoort en type landbouw) aan de slag om samen met boeren activiteiten rond de verbetering van de bodem op te zetten. We beginnen in de drie Noordelijke Provincies. Om de kennis te vergroten organiseren we themagroepen, geven we bodemcursussen en zetten we deskundigen in. Dit alles doen we dichtbij de boer. We starten met een aantal bedrijven die al



bewust bezig zijn. Zij vervullen de ambassadeursrol en zullen anderen inspireren, zodat velen een andere blik op de bodem krijgen en er mee aan de slag gaan! Helpt u ons om onze ambities waar te maken?

initiatiefnemers: Projecten LTO Noord, projectpartners zijn: DLV Plant, Aequator, PPO/WUR, LR – WUR en CLM.



4 Project: Verminderen van Erf- en perceelemissie bij de akkerbouwers in de Drentse Aa

De laatste jaren zijn akkerbouwers al erg actief geweest op het gebied van het verminderen van emissie van gewasbeschermingsmiddelen

En met resultaat! Zo is de emissie via 'drift' (lucht) sterk verminderd en is het bewustzijn van de ondernemers met betrekking tot het op een verantwoorde wijze omgaan met restvloeistoffen sterk toegenomen. Positieve ontwikkelingen, maar helaas nog niet voldoende.

Er worden bij metingen van het oppervlaktewater nog steeds gewasbeschermingsmiddelen gevonden. Dat is uiteraard geen goede zaak. Daarom wil LTO Noord met dit project vooral inzetten op bewustwording en op het treffen van concrete maatregelen waar dat nodig is.

Het project richt zich zowel op erfemissie als op perceelemissie. Voor wat betreft de erfemissie

spitst het zich vooral toe op het bewust maken van het belang om erfafspoeling te voorkomen en van een schoon erf. Om exact in beeld te krijgen welke maatregelen ze op het eigen erf kunnen treffen, is het mogelijk een erfemissiescan te laten maken. Via een relatief simpele tool krijgen akkerbouwers precies op een rij welke maatregelen voor hun bedrijf een goed resultaat opleveren.

Ook bij perceelemissie speelt bewustwording een belangrijke rol. Akkerbouwers worden via een planmatige en gestructureerde communicatie geïnformeerd over de meerwaarde van een goede bodem voor de vermindering van af- en uitspoeling. Maar ook zaken als het belang van voorkomen van uit- en afspoeling en het opsporen van de belangrijkste bronnen en routes van verontreiniging worden duidelijk gemaakt aan de akkerbouwers. Ook wordt er geïnventariseerd welke teelten het meest risicovol zijn. Akkerbouwers van deze teelten krijgen voorlichting over bodemaanpak die zij kunnen treffen.

Tien akkerbouwers treden op als ambassadeurs van dit project. Zij worden individueel ondersteund door de adviseur van het waterschap bij het maken van een plan van aanpak voor hun erf. Zo komen zij snel tot een maatwerkplan en kunnen ze aan de slag. Deze ambassadeurs kun-

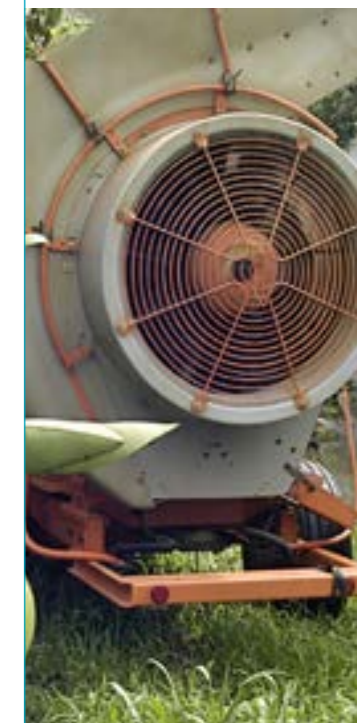


'minder afspoeling, schoner drinkwater'

nen rekenen op een hogere bijdragen in de uitvoeringskosten en krijgen individuele begeleiding. Daartegenover staat dat van hen verwacht wordt dat ze na uitvoering in groepsverband collega's ontvangen en hun aanpak toelichten.

LTO Noord zet zich volop in om akkerbouwers te motiveren deel te nemen aan dit project. Deze akkerbouwers kunnen rekenen op een 'beloning'. De waterschappen zullen tijdens de looptijd van het project als adviseur optreden en voor de uitvoering van maatregelen is een bijdrage beschikbaar.

Initiatiefnemers: LTO Noord, waterschap Hunze en Aa's



5

Project: Erfmissie Flevoland: Het probleem bij de Bron

Spuiten met zorg levert schoner water op

Een deel van de open teeltbedrijven in Flevoland gebruikt gewasbeschermingsmiddelen, het gebruik van deze middelen levert een bijdrage aan de milieuemissies naar het oppervlaktewater.

Dit doet afbreuk aan het duurzame karakter van de provincie Flevoland, dat karakter is opgebouwd door de vele biologische bedrijven die deze provincie telt. Zorgvuldig omgaan met gewasbeschermingsmiddelen op erf en/of spoelplaats en dat ook laten zien, zijn belangrijke aspecten die moeten bijdragen aan het behouden en versterken van het gewenste duurzame karakter. Dit vindt ook stichting Veldleeuwierik, die dit samen met de plaatselijke afdeling van LTO oppakt en in samenwerking met landbouwbedrijven heeft uitgewerkt.

Oplossing: introductie van het gebruik van specifieke maatregelen voor een duurzaam milieu

Het project Erfmissies Flevoland is opgezet om de emissies van het erf maximaal te beperken. Het project kent viertal hoofddoelen.

- Bewustwording: voor een deel van de telers geldt dat het belang van de erfmissies niet voldoende in beeld is

- Voorlichting: na bewustwording volgt de vraag wat het relatieve belang van verschillende emissieroutes is en welke oplossingsrichtingen er zijn
- Oplossingsrichting: wat is de specifieke problematiek van een specifiek bedrijf en welke maatregelen passen daarbij
- Investering: welke investering levert het meeste milieurendement, welke subsidiemogelijkheden zijn er voor beschikbaar en hoe wordt een (collectieve)aanvraag georganiseerd.

Vergelijkend onderzoek vindt plaats op praktische bedrijfslocaties. Dit leidt tot inzicht en informatie uit de praktijk en voor de praktijk. Er wordt gewerkt aan het opbouwen van kennis en overdracht van informatie. Met dit project kan in de praktijk sneller en gericht worden ingezet op de introductie van nieuwe methodieken en apparatuur. Deze dragen bij aan minder afspoeling.

Initiatiefnemer: LTO noord afdeling Oostelijk Flevoland



Extra opvangputjes voor afvalwater



gewasbescherming



6 Project: Schoon erf, schone sloot

Bewustwording en inzicht

In de bollenteelt is een bovengemiddeld risico op erfemissie van gewasbeschermingsmiddelen aanwezig. Deze middelen worden gebruikt bij de behandeling van het plantgoed, bij het spoelen van bollen en opslagmateriaal voor bollen en daarnaast vindt emissie plaats bij opslag in en rond bedrijfsgebouwen.

Hoewel wet- en regelgeving lozing op het oppervlaktewater verbiedt van water dat is verontreinigd met gewasbeschermingsmiddelen, komt dit nog steeds voor. Reden hiertoe is een combinatie van onwetendheid, onderschatting van de effecten van gewasbeschermingsmiddelen en onbekendheid met toe te passen maatregelen.



Uitrol van Schoon Erf Schone Sloot - Noord-Holland

In Noord-Holland zijn al goede resultaten behaald met een praktijkgerichte aanpak in Schoon Erf, Schone Sloot. Het succes in deze regio wordt met dit project uitgerold over meer telers in meer regio's. Alle Nederlandse bollentelers worden gevraagd actief deel te nemen aan het project. In Noord-Holland speelt een kerngroep van telers en adviseurs in Noord-Holland een centrale rol. De emissierisico's en verbetermogelijkheden worden op bedrijfsniveau en in groepsverband bepaald. Hierin worden watermonsters uit erfputten gebruikt als erfemissie-indicator. Het zwaartepunt ligt bij de emissierisico's rond bolontsmetting en het schoonmaken en stallen van spuit- en andere toedieningsapparatuur voor gewasbeschermingsmiddelen. De verbetering van de waterkwaliteit op monsterpunten in het pilotgebied en de afname van de concentraties middelen in erfputten zijn aanwijzingen voor de effectiviteit van Schoon erf, schone sloot.

Voor het verminderen van emissies wordt zowel ingezet op nieuwe innovatieve technieken die emissie voorkomen als op kleinere laagdrempelige aanpassingen voor de huidige werkwijzen, die de emissierisico's beperken. Door deze combinatie kan op de korte termijn resultaat behaald worden op de meerderheid van de be-

drijven en worden ook stappen gezet in de ontwikkeling van volledig emissievrije toepassingen.

Het DAW project schoon erf, schone sloot draagt bij aan oplossingen. Het levert praktische en bruikbare kennis en inzichten, die zijn te vertalen naar het eigen bedrijf. Dit levert ook inzicht op in welke betaalbare maatregelen op het eigen bedrijf kunnen worden genomen.

Initiatiefnemers: KAVB en Hoogheemraadschap Hollands Noorder Kwartier

Schoon erf, schone sloot



Kavelhydrologie in Flevoland; stapeling van doelen voor water en bodem

De aanleg van systeemgerichte drainage, ook wel kavelhydrologie genoemd, biedt kansen om meerdere doelen te bereiken in Flevoland.

Deze doelen betreffen: het verlagen van de snelheid van bodemdaling, de verbetering van de bodemstructuur, het creëren van een robuuster watersysteem, het verminderen van wateroverlast, bijdragen aan de verbetering van de zoetwatervoorziening en een verbetering van de waterkwaliteit. Het ontwikkelen van meer kennis en kunde op het gebied van de kavelhydrologie, gevolgd door de implementatie van systeemgerichte drainage op landbouwbedrijven dragen dus bij aan het realiseren van meerdere doelen.

De oplossing: opzetten en implementeren van kavelhydrologie (ook wel systeemgerichte drainage)

In een periode van vier jaar wordt een traject doorlopen van kennismaken, verkennen, ervaring opdoen en evalueren. Een groep geïnteresseerde agrariërs wordt hierin meegenomen, een praktijkproef elders in het land wordt bezocht, mogelijkheden voor de Flevolandse situatie worden

daarna in beeld gebracht. Vervolgens worden enkele praktijklocaties gekozen om praktijkproeven te doen, waarna de resultaten worden geëvalueerd. De kennis opgedaan uit de evaluatie wordt met de geïnteresseerde agrariërs uitgewisseld, opdat daarna ook implementatie van systeemgerichte drainage op meer bedrijven wordt gerealiseerd.

Met het verkrijgen van kennis en het opbouwen van ervaring met kavelhydrologie wordt invulling gegeven aan het Actieplan Bodem & Water. Een laagdrempelige manier van werken, om aan de hand van praktijksituaties collega agrariërs te tonen wat er mogelijk is en welke resultaten dit oplevert. Daarnaast laat DAW zien aan welke doelen op het gebied van waterkwaliteit en waterkwantiteit wordt gewerkt en de relatie hiertussen.

Initiatiefnemers: Provincie Flevoland, Waterschap Zuiderzeeland, LTO Noord





8 Project: verhogen zelfvoorzienendheid zoetwater in Haarlemmermeer

Slim doorspoelen van de polder Haarlemmermeer draagt bij aan de waterdoelen

De landbouw in de Haarlemmermeer gebruikt nog steeds relatief veel zoetwater in haar bedrijfsvoering. Veel van dat water moet worden aangevoerd, voornamelijk vanuit de Hollandse IJssel.

In de polder Haarlemmermeer liggen twee wateropgaven, borging van een goede waterhuishouding en het reduceren van nadelige gevolgen van kwel. Momenteel zijn er nog ongeveer 300 agrarische bedrijven in deze polder die zowel gebruik willen maken van oppervlaktewater van voldoende kwaliteit, die tevens kunnen en moeten bijdragen aan het behalen van de wateropgaven.

De oplossing: zelf bijdragen aan waterkwaliteit en meer zelfvoorzienend worden voor water

Onderzocht wordt of slim doorspoelen voldoende resultaat oplevert om de negatieve effecten

van kwel tegen te gaan. Op het erf wordt bij een groep boeren onderzocht of opvang van afvalwater en het zuiveren of gericht afvoeren kan bijdragen en tegen welke kosten. In het veld worden experimenten met drift reducerende technieken bij het volvelds toedienen van gewasbeschermingsmiddelen gedaan waarbij de reductie van de belasting van het oppervlaktewater wordt gemeten. Ook de resultaten bij het toepassen van precisiebemesting tijdens de teeltperiode leveren inzicht op de te behalen vermindering van uitspoeling en afspoeling van meststoffen naar het oppervlaktewater.

Het DAW project Haarlemmermeer draagt bij aan de oplossing voor waterkwaliteit. Binnen het gebied worden experimenten gedaan waarbij pilots van meerdere maatregelen en technieken tot kennis en inzicht leiden en vervolgens de bereidheid tot implementeren op bedrijfsniveau wordt verkregen.

Initiatiefnemer: LTO Noord Haarlemmermeer



‘Eigen zoet water eerst’

Gebiedseigen schoon water in de Groot Limmer Polder

De boeren in het gebied van ca. 1000 ha gelegen tussen het Noord-Hollands Duinreservaat en het Alkmaardermeer, maar ook andere grondgebonden ondernemers in dit gebied, willen voldoende beschikbaar schoon water hebben voor hun productie.

Dat geldt ook voor de natuurwaarden in het gebied die behouden en moeten worden versterkt. Momenteel wordt water van buiten het gebied aangevoerd waarvan ook de kwaliteit niet voldoet aan de gevraagde kwaliteitscriteria.

De oplossing: onderzoek in het gebied naar maatregelen binnen de landbouw zelf

De bedoeling is om dit stroomgebied van de Schulpvaart uit schoon en gebiedseigen water te laten bestaan. Deze ambitie van Hoogheemraadschap Noorderkwartier en Landschap Noord-Holland wordt niet haalbaar geacht door de agrariërs uit het gebied, zij willen onderzoeken of er andere oplossingen mogelijk zijn. De veehouders uit het gebied krijgen voorlichting over de beleidsdoelen en de maatregelen die kunnen bijdragen aan het bereiken van die doelen. Met de groep van ca. 25 geïnteresseerde veehouders worden verschillende nog uit te zoe-



ken en te benoemen maatregelen uitgetoet. De resultaten worden verzameld, met elkaar gedeeld en onderzocht hoe en hoeveel deze kunnen bijdragen aan de gewenste verbetering van de waterkwaliteit.

Zoeken naar gezamenlijke oplossingen in combinatie met praktijkgericht onderzoek kan prima leiden tot het invullen van de gewenste kwaliteitsdoelen voor oppervlaktewater. Van belang is het realiseren van haalbare en gedragen toepassen van maatregelen. Niet opgelegd, maar overeen gekomen.

Initiatiefnemer: LTO Noord Kennemerland

Schoon én gebiedseigen water is het ideaal



schoon water

10 Project: DAW Boskoop

Breed aan de slag met waterkwaliteit en –kwantiteit, peilbeheer, baggeren en verkavelen

Het verbeteren van de waterkwaliteit, het werken aan een robuuster watersysteem met voldoende zoet water, het verbeteren van de bodemkwaliteit en synergie aanbrengen in de doelstellingen van verschillende partijen in en rond Boskoop: daar draait het binnen dit project allemaal om.

Een project waarin Stichting Belangenbehartiging Greenport Boskoop, het Hoogheemraadschap van Rijnland en LTO Noord de handen ineen slaan. Met zes verschillende thema's gaan zij de komende jaren samen met kwekers werken aan deze doelstellingen.

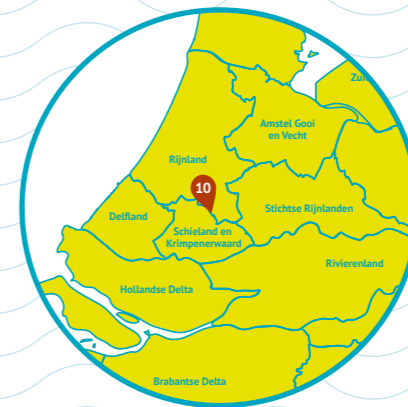
Het project wordt breed ingestoken, dat blijkt onder andere uit het feit dat er rond zes verschillende onderwerpen of thema's activiteiten worden georganiseerd. Deze thema's zijn: verminderen van emissie van gewasbeschermingsmiddelen en nutriënten in de boomteelt,

voldoende zoet water met Kleinschalige Wataeraanvoer, het verminderen van de kwetsbaarheid van het peilbeheer in het sierteeltgebied, herinrichting van percelen in de Greenport Boskoop, baggeren van sloten in het sierteeltgebied en hergebruik van de stoffen die in bagger voorkomen. Binnen al deze deelprojecten worden veel verschillende activiteiten ondernomen met diverse deelnemende partijen.

Een paar voorbeelden zijn op zijn plaats. Zo bestaan de activiteiten voor het verminderen van emissies van gewasbeschermingsmiddelen onder andere uit het stimuleren van het ontwikkelen van voorspellingsmodellen zoals het Buxusbladvlomodel, driftarme spuittechnieken of het spuiten op het juiste moment. Ook worden ondernemers geïnformeerd over middelenkeuzes en alternatieven voor het spuitgeweer.

Een concreet voorstel waar naar gekeken zal worden binnen het thema Kleinschalige Wataeraanvoer (KWA) is de aanleg van een aanvoerleiding om Boskoop West vanuit Boskoop Oost te kunnen voorzien van kwalitatief hoogwaardiger water.

Wat betreft het peilbeheer wordt bekeken of in delen van het gebied een grotere peilfluctuatie in waterpartijen kan worden gehanteerd. Dit



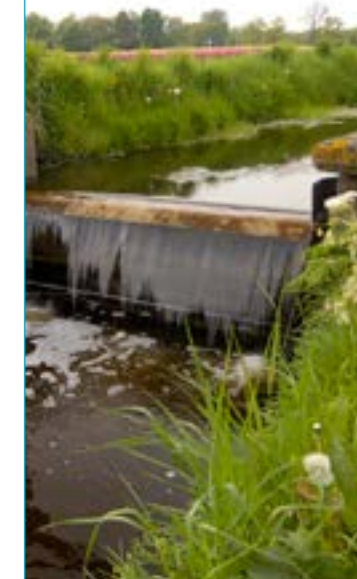
Integrale aanpak werkt in Boskoop

wordt tegelijkertijd met de herinrichting van percelen opgepakt.

Met baggeren wordt bereikt dat er meer zoetwaterberging mogelijk is (sloten worden dieper en breder) en de waterkwaliteit verbetert. Tot slot behelst dit project een voorstel om te onderzoeken op welke manier stoffen als stikstof en fosfaat gefilterd kunnen worden uit de bagger. Dit is winst voor het milieu en voor de kwekers, want zij willen deze meststoffen graag gebruiken.

Kortom: DAW Boskoop is een prachtig integraal plan van aanpak dat vanuit veel verschillende invalshoeken werkt aan voldoende, schoon zoet water en meer dan dat!

Initiatiefnemers: Stichting Belangenbehartiging Greenport Boskoop, Hoogheemraadschap van Rijnland en LTO Noord



Hoogheemraadschap van Delfland en gemeente Midden Delfland wil graag samen met de boeren werken aan schoner water.

Daarom heeft zij samen met LTO Noord en de gemeente Delfland de handen ineengeslagen en een gezamenlijk project Erfafspoeling opgestart.

Want een schoon erf zorgt voor schoner water. Sloten moeten weer gaan leven. Kikkers, visjes en planten moeten er een gezonde leefomgeving vinden. Kinderen moeten er weer onbekommerd met hun roeibootjes kunnen ronddobberen tussen het riet en de waterplanten.

Wat moet er op het erf gebeuren om dit te bereiken? Boeren kunnen veel doen om afspoeling van regen- en spoelwater naar de sloten te verminderen. Denk bijvoorbeeld aan een andere manier van voer- en mestopslag of een slimmere indeling van het erf. Concrete maatregelen zijn:

- Het op afschot leggen van de voerplaats
- Regelmatig vegen en aanpassen van het 'koepad', bijvoorbeeld met opstaande randjes

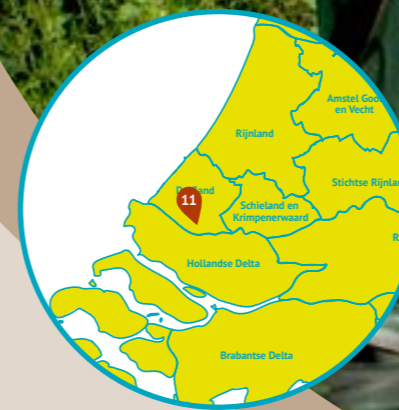
- Het aanleggen van de opvangputten voor de sappen die vrijkomen uit de voeropslag

Circa 50 boeren hebben een zogenaamde 'erfscan' laten maken. Uit deze scan volgen de maatregelen die boeren op hun eigen erf het beste kunnen uitvoeren. De deelnemers kunnen een beroep doen op een speciale regeling van het Hoogheemraadschap en gemeente Midden Delfland om de maatregelen daadwerkelijk uit te voeren. LTO Noord zorgt voor de voorlichting en organiseerde een speciale avond voor alle boeren over erfafspoeling en alle mogelijkheden die er zijn om dit te voorkomen.

Initiatienemers: Hoogheemraadschap Delfland, LTO Noord, gemeente Midden Delfland



Schoon erf = schoon water



erfafspoeling



12 **Project: Bewust Boeren in Gouwe Wiericke fase 2**

En echte verandering op het vlak van nutriëntenmanagement teweeg brengen bij boeren in het Gouwe Wiericke gebied, dat is het hoofddoel van dit project.

Een hele uitdaging, maar wel een mooie. Centraal hierbij staat het kringloopdenken op melkveebedrijven. Binnen dit project gaat het zowel om schoner water als om een verbetering van de bodemkwaliteit. Dit wordt vooral gedaan door het delen van kennis, een goede communicatie over de opgedane kennis, tips voor het praktisch toepassen van de opgedane kennis en het doen van concrete maatregelen op het gebied van duurzaam bodembeheer.

Om boeren bewust te maken van het nut van kringloopdenken en het verbeteren van de bodem worden er bewustwordingsgroepen



geformeerd. Binnen deze groep maken de deelnemers kennis met het kringloopdenken en maken zij een plan voor hun eigen bedrijf met SMART-doelstellingen. Het projectteam ondersteunt ze daarbij en toetst de plannen op haalbaarheid.

Er zijn bovendien twee verdiepingsgroepen actief. De eerste houdt zich bezig met het thema 'Sturen met water' en de tweede met 'Kansenplan voor water, bodem en biodiversiteit'. De eerste groep richt zich op sturen met grond- en slootwater. Op perceelsniveau worden data verzameld van de effecten van maatregelen. Deze worden vergeleken met data van andere percelen. Boeren leren zo veel nieuws over de gevolgen van hun acties. In de tweede groep houden ze zich vooral bezig met het opstellen van een bedrijfsspecifiek 'kansenplan'. Dit plan is een 'tool' voor de melkveehouder om nieuwe inzichten om te kunnen zetten in acties op het gebied van bodem, water en biodiversiteit.

Om andere boeren te inspireren worden er bedrijfsportretten gemaakt van deelnemers. Zij vertellen wat het hen opgeleverd heeft en wat ze zijn tegengekomen. Betrokken partners bloggen over het project en er worden innovatiedagen georganiseerd. Uiteraard zijn er ook nieuwsbrieven over dit project, zodat het in

het hele gebied bekend is. De opgedane kennis wordt doorontwikkeld. Zo wordt bijvoorbeeld nader onderzocht of er een apart Kringlooppakket voor het veenweidegebied kan worden ontwikkeld en hoe kringlooplandbouw toegankelijker kan worden voor boeren. Een mooi project dat bol staat van kennis delen, bewustwording, onderzoek en verdieping en doorontwikkeling van kennis. Dat levert vast en zeker een betere bodemkwaliteit en schoner water in Gouwe Wiericke op!

Initiatiefnemers: Stichting Gouwe Wiericke, Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden, Hoogheemraadschap van Rijnland, LTO Noord, Nutrientensamenwerking Veenweide.



Nadenken over de kringloop van het water



Bollenteelt hoort bij Nederland. De kleurrijke velden trekken veel bekijks in het voorjaar en de bollensector is een belangrijke economische pijler.

Hét historische hart van de bollenteelt is de Duin- en Bollenstreek, maar onder meer vanwege dit landgebruik in combinatie met de grondslag (grofzanderige grond met weinig organisch materiaal) worden hier te hoge fosfaatgehalten in het oppervlaktewater aangetroffen. Het oppervlaktewater voldoet hierdoor in dit gebied niet aan de norm van de Europese Kaderrichtlijn Water. Daarom onderzoekt het hoogheemraadschap van Rijnland een aantal methoden om het fosfaatgehalte terug te dringen.

Ijzerzand biedt een oplossing

De oorzaak voor de te hoge fosfaatconcentraties ligt vooral in de uitspoeling van fosfaat vanuit de bodem richting het oppervlaktewater. Daarom is er een onderzoek gestart naar een manier om emissie van fosfaat te verminderen. Ijzerzand blijkt hiervoor de juiste stof te zijn vanwege de sterke fosfaatbindende capaciteiten van het materiaal. Ijzerzand is een restproduct uit de drinkwaterwinning, waar zand wordt gebruikt om ijzer uit grondwater te filteren als onderdeel van het zuiveringsproces.

Er zijn drie manieren om het ijzerzand effectief in te zetten: met het aanleggen van met ijzerzand omhulde drains, de aanleg van een 'Puri-oever' waarbij een met ijzerzand gevulde bak in het water gelegd wordt, en het aanleggen van een nutriëntenreactor gevuld met ijzerzand. Deze laatste optie is vooral effectief aan het einde van een afwateringsgebied. In de afgelopen jaren heeft het hoogheemraadschap onderzoek gedaan naar de effectiviteit van deze maatregelen. Alle drie de opties bieden kansen. De omstandigheden bepalen welke optie in een bepaald gebied het meest effectief is.

Toepassen van maatregelen

In het Landelijk Milieuoverleg Bloembollen kent het hoogheemraadschap al 15 jaar een vruchtbare samenwerking met de KAVB en de provincie. In deze samenwerking zal nu ook de toepasbaarheid van de fosfaatmaatregelen verder onderzocht worden. Hiertoe willen zij onder andere een inspiratiepolder inrichten. Naast de fosfaatproblematiek wordt hier ook gewerkt aan een gezonde bodem en het terugdringen van erfemissies. Daarnaast wordt bijvoorbeeld ook



gewerkt aan het wegnemen van de laatste (procesmatige) drempels voor uitrol van de fosfaatmaatregelen..

Initiatiefnemers: Landelijk Milieuoverleg Bloembollen; Hoogheemraadschap van Rijnland, Provincie Zuid Holland, KAVB

bollenteelt



14 **Project: Collectief werken aan bodem en water, Utrecht Oost**

De agrariërs worden in het nieuwe gemeenschappelijk landbouwbeleid gestimuleerd om te verduurzamen en meer maatschappelijke prestaties te verrichten.

Gebiedscoöperatie O-gen, Provincie Utrecht, gebiedscollectief Utrecht-Oost, Waterschap Vallei & Veluwe en Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden hebben op dit gebied de handschoen opgepakt in Utrecht Oost.

In het project Collectief werken aan Bodem en Water werken zij samen met melkveehouders en LTO Noord aan onderwerpen als kringlooplandbouw en perceelsgericht graslandmanagement. Gezamenlijk werken de partijen toe naar een afgewogen en gedragen gebiedsaanbod met maatregelen en werkzaamheden. Onderdelen hiervan zijn gebruik van de Kringloopwijzer om

te komen tot een betere kringloop op bedrijven. Het terugdringen van uitspoeling van nutriënten. De benutting van stikstof en fosfaat verbeteren. Watertekort beperken door vochtvasthoudend vermogen te vergroten met duurzaam bodembeheer en verhoging van het organische stofgehalte. Fosfaatgehalte in de bodem verminderen door betere benutting van het voer en nog veel meer.

Collectief werken aan kwaliteit van water en bodem

Werken vanuit een gezamenlijk belang, met draagvlak van deelnemers uit praktijk en beleid levert eerder en meer resultaten op het gebied van bodemverbetering en waterkwaliteit. De betere nutriëntenbenutting en een beter bodemleven leveren minder uitspoeling naar bodem- en oppervlaktewater. Het vermogen van de grond om meer vocht vast te houden



vermindert het watertekort en vergroot de capaciteit om piekaanvoer op te vangen. Samenwerken maakt het prettiger en efficiënter, dit leidt tot gezamenlijke doelen en optimalisatie van de werkwijze.

Initiatiefnemers: Gebiedscoöperatie O-gen, Provincie Utrecht, gebiedscollectief Utrecht-Oost, Waterschap Vallei & Veluwe en Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden

Collectief werken aan water en bodem



In de Krimpenerwaard gaan boeren en het Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard de komende jaren samenwerken aan schoon en gezond water.

Uit analyses van het hoogheemraadschap blijkt dat voor de Krimpenerwaard nutriëntenbelasting belangrijk is voor de kwaliteit van het oppervlaktewater. De helft van deze belasting komt voort uit de bemesting.

Voor een deel betreft dit uit- en afspoeling van jaarlijkse bemesting en voor een deel meststoffen die in de loop der jaren in de bodem terecht zijn gekomen. Om tot een verbetering van de waterkwaliteit te komen gaan boeren en het hoogheemraadschap aan de slag met een aantal kansrijke maatregelen om deze uit- en afspoeling tegen te gaan.

Enkele tientallen boeren gaan onder begeleiding van experts hun resultaten van de Kringloopwijzer met elkaar vergelijken en analyseren. En zij stellen per bedrijf een verbeterplan op waarin maatregelen als precisiebemesting, bemestingskeuze en -timing, ontwatering en keuze voor grassoort een plaats krijgen. Daarnaast leren agrariërs hun eigen gewasopbrengst en

bemestingsniveau naast elkaar te leggen en hoe deze te beïnvloeden. En er is aandacht voor ecologisch baggeren en slootschonen, de kansen die onderwaterdrainage biedt en de maatregelen die boeren op eigen erf kunnen nemen of afstroming van nutriëntenrijk water naar de sloot te voorkomen.

Een ervaren werkgroep heeft voor de lokale situatie een inschatting gemaakt van de haalbare doelen voor nutriëntenoverschotten. Momenteel voldoet ca. 40% van de agrariërs in de Krimpenerwaard aan deze doelen. Het project heeft de ambitie dit voor 2020 te verhogen naar 80% van de agrariërs. In het project wordt nauw samengewerkt tussen LTO Noord, het collectief, de agrarische natuurvereniging en het hoogheemraadschap. Bovendien zijn experts op het gebied van kringlooplandbouw op veengronden betrokken. Samen werkt men aan de projectdoelen door middel van voorlichting, monitoring, onderzoek en communicatie.

Initiatiefnemers: LTO Noord afdeling Krimpenerwaard, ANV Weidehof, Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard





16 Project: Proef met onderwaterdrainage in Staphorst

Herziening peilbesluit als aanleiding

In het veenweidegebied dat bemalen wordt door de gemalen Kostverlorenzijl en Kloosterzijl ten oosten van het Zwarte Water heeft het waterschap Groot Salland een nieuw peilbesluit in voorbereiding. Dat moet de basis vormen voor een gezonde agrarische bedrijfsvoering. De verwachting van de boeren is dat onderwaterdrainage daarop een plus kan bieden.

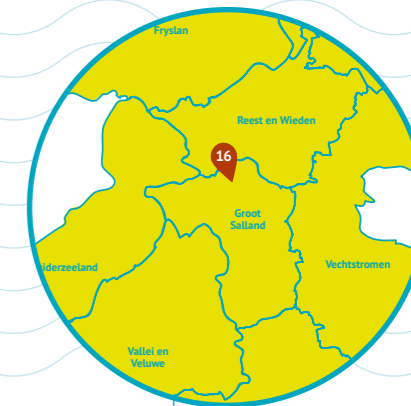
Tijdens een inloopbijeenkomst in Rouveen hebben de agrarische leden van de werkgroep voor het peilbesluit en LTO Noord boeren geïnformeerd over de mogelijkheden van onderwaterdrainage.

Vroeger land bewerken

Boeren kunnen door de drainage in het voorjaar vroeger hun land bewerken. Maar in droge perioden kan er ook slootwater via de drains in het perceel infiltreren en wordt voorkomen dat de grondwaterstand van het perceel diep onder dat van het slootpeil uitzakt.

Afremmen bodemdaling

Bijkomend effect is dat door de hogere grondwaterstand in het perceel de grond vochtig blijft



en daarmee zuurstofloos waardoor de inklinking van het veen wordt geremd. Daarmee worden percelen toekomstbestendig.

30 hectare proefgebied

Het plan is om in het peilgebied 30 hectare grond van onderwaterdrainage te voorzien. Dat kost 1.700 tot 2.500 euro per hectare. Deelnemende boeren betalen daarvan zelf een belangrijk deel.

Op de informatieavond hebben elf boeren aangegeven mee te willen doen. De planning is dat de drainage voorjaar 2016 wordt aangelegd.

Initiatiefnemers: LTO Noord afdeling Staphorst, Agrarische leden werkgroep Peilbesluit



‘Onderwaterdrainage remt bodemdaling’

Gesprekken over bijdragen van boeren aan het verbeteren van waterkwaliteit en het anticiperen op klimaatveranderingen, komen binnen de landbouw langzaam op gang. Informatievoorziening, bewustwording en activering moeten daarom prioriteit krijgen.

Voorbeeldbedrijven in de regio kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Niets werkt zo overtuigend als maatregelen in de praktijk te zien en er met collega-agrariërs over van gedachten te kunnen wisselen.



‘Te nat of te droog?’

De heer Neppelenbroek, melkveehouder in Zuid Drenthe, heeft zelf een plan (inclusief maquette) ontwikkeld om met peilgestuurde drainage de waterhuishouding op een deel van zijn percelen te verbeteren. In natte omstandigheden is daarmee een betere ontwatering gegarandeerd. In droge omstandigheden kan door infiltratie via de drainage verdroging worden voorkomen. Met het plan kan in droge tijden ook een plus worden bereikt voor het naastgelegen natuurgebied.

Daarnaast heeft Aequator voor dit bedrijf een

‘bedrijfswaterplan’ opgesteld. De optie van peilgestuurde drainage is daarin als kansrijk beoordeeld. De scoop van het bedrijfswaterplan is echter breder, ook worden andere maatregelen voorgesteld om nat/droog-problemen op te lossen en/of te voorkomen zoals aangepaste grondbewerking, specifieke bemesting, verhoging organische stof gehalte en het telen van andere (gras) gewassen. Tenslotte besteedt het bedrijfswaterplan ook aandacht aan maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren (erfafspoeling, mestverwerking en gebruik gewasbeschermingsmiddelen).

Met Neppelenbroek worden gesprekken gevoerd over de uitvoering van de maatregelen binnen de randvoorwaarden van zijn bedrijfsvoering en om de ervaringen hiermee als voorbeeldbedrijf ook te delen met collega-agrariërs.

In samenwerking met waterschap Reest en Wieden werkt de heer Neppelenbroek de komende maanden het concept van voorbeeldbedrijf uit inclusief een hierop gericht uitvoeringsplan.

Initiatiefnemers: Maatschap Neppelenbroek, Aequator, LTO Noord en waterschap Reest en Wieden.



bewustwording

18 Project: Integrale gebiedsontwikkeling Boven Regge Enter

Het gebied van de Boven Regge bij Enter is het eerste gebied in Overijssel waarbij het eigendom en het beheer van de natuur op de markt wordt weggezet.

Waterschap Vechtstromen staat vervolgens aan de lat voor de inrichting van het watersysteem ter plekke en is met de voorbereiding hiervan begonnen. LTO Noord heeft met het waterschap afgesproken om in afstemming met de planning/uitvoering van het inrichtingsplan ook watermaatregelen op het boerenland en/of erf te treffen. De koppeling van beide trajecten is efficiënt omdat het kansen biedt om werk-met-werk te maken.

Partijen hebben gekozen voor een gefaseerde aanpak, beginnend met de landbouwers rondom de Regge die direct met de gevolgen van de inrichting door het waterschap te maken

krijgen. Hierbij ligt er een relatie met andere initiatieven zoals 'Vruchtbare kringloop Overijssel' (studiegroepen) en initiatieven binnen de gemeente Hof van Twente. Op basis van de ervaringen met deze groep zal eventueel worden ingezet op verdere uitrol naar het gehele gebied.

Voor het organiseren van het deelproject voor de landbouw direct grenzend aan de Regge is naast de inzet van de Landbouw-Initiatiefgroep een externe gebiedsmakelaar actief. Procesactiviteiten omvatten onder andere afstemming met het waterschap, organiseren van gebiedsbijeenkomsten en een excursie voor de betrokken boeren en het voeren van individuele keukentafelgesprekken met deze groep (quick scan).



De geïnteresseerde agrariërs krijgen de mogelijkheid om een bedrijfswaterhuishoudingsplan op te stellen. Dit plan biedt de agrariër inzicht in mogelijke verbeteringen die hij/zij aan kan brengen en welke maatregelen het meest efficiënt zijn.

Dit inzicht moet de groep boeren stimuleren om zoveel mogelijk maatregelen uit te voeren die de waterhuishouding en de bedrijfsresultaten verbeteren en daarmee ook een bijdrage leveren aan een betere waterhuishouding in het gehele gebied.

Initiatiefnemers: LTO Noord afdeling Twente West, waterschap Vechtstromen, provincie Overijssel

Water-beheer dat doen we samen!



Vanuit een gemeenschappelijk waterbelang

hebben LTO Salland en het waterschap Groot Salland het initiatief genomen om samen te werken aan het klimaat- en KRW-proof maken van het gebied van de bovenloop van de Witteveensleiding ten zuidoosten van Heeten. Het gaat hierbij om maatregelen zowel in het hoofdwatersysteem als in de haarvaten, de percelen en op het boerenerf.

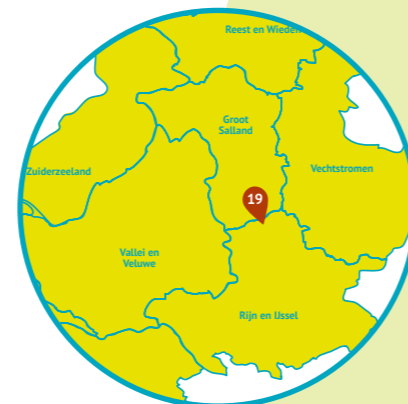
Zo kan in de haarvaten van het watersysteem water langer worden vastgehouden door structuurverbetering op de percelen in combinatie met drempels in en verondiepen van sloten. Met inrichtingsmaatregelen op het boerenerf wordt bijvoorbeeld bereikt dat het erfspoelwater pas na bewerking met een hogere kwaliteit op het oppervlaktewater wordt geloosd. Kansverkenning van de agrariërs samen met het waterschap leidt tot vertaling van het voorzieningenniveau voor het pilotgebied tot praktische gebiedseigen oplossingen waar de mensen ook daadwerkelijk mee aan de slag kunnen gaan. Het project richt zich op alle relevante waterthema's. LTO Salland ondersteunt de boeren om watermaatregelen in te passen in hun bedrijfsvoering.

Het project heeft nadrukkelijk een pilot-karakter. Binnen het waterschap is in het project Salland Waterproof al eerder geëxperimenteerd met

gezamenlijke voorbereiding en uitvoering van watermaatregelen, zowel langs watergangen als binnen de agrarische bedrijfsvoering, met als resultaat duurzame en gedragen maatwerkoplossingen. Die aanpak willen de initiatiefnemers in deze gebiedsaanpak doorontwikkelen en geschikt maken voor een brede uitrol. Het pilotkarakter maakt dat er veel aandacht is voor monitoring en evaluatie, zowel van proces als van de effecten van de maatregelen.

De voorkant van het proces staat nadrukkelijk in het teken van enthousiasmering, bewustwording en kennisvergroting door bijvoorbeeld erfscans, demonstraties, studieclubs en excursies.

Initiatiefnemers: LTO Salland, waterschap Groot Salland





20 Project: Duurzame landbouw waterwingebieden Goor/Herikerberg/Archemerberg

LTO Noord is in gesprek met de agrariërs in de intrekgebieden van een aantal kwetsbare waterwinningen in Overijssel

om samen te komen tot maatregelen die én een verbetering geven in de bedrijfsresultaten én een bijdrage leveren in het terugbrengen van de landbouw gerelateerde stoffen die ter plekke in het grondwater worden aangetroffen.

Voor de waterwinningen Goor en Herikerberg is 1 oktober een start gemaakt met een gebiedsproject waarbij de boeren binnen het intrekgebied worden betrokken. Circa 58 % van het intrekgebied is in gebruik bij agrarische bedrijven. Aandachtspunten in dit gebiedsproject: gebruik van de grond, invloed wateraanvoerplan Twente kanaal, effectiever omgaan met nitraat en bestrijdingsmiddelen.

Voor de waterwinning Archemerberg is de insteek om vanuit de betrokken boeren bij het clusterplan Dalmscholte, ontwikkeld in het kader



van het project Boeren in het Vechtdal, een opschaling te realiseren naar een groter deel van het intrekgebied. Ca 40% van het intrekgebied is in agrarisch gebruik. Mogelijke maatregelen betreffen bodemverbetering en goed bodembeheer; vasthouden van water en beperken wateraanvoer; ondiepe samengestelde peilgestuurde drainage en wateraanvoer.

Initiatiefnemers: LTO Noord, Vitens, waterschap Vechtstromen



Samen resultaat boeken

De Bommelerwaard staat traditioneel bekend als fruitregio, maar ook glastuinbouw, paddenstoelenteelt, opengrond teelten en veehouderijsectoren zijn aanwezig.

Met name vanuit de intensieve teelten is de druk op de kwaliteit van het oppervlaktewater groot door afspoeling bij gebruik van mineralen en gewasbeschermingsmiddelen. Ook lozing vanaf het erf draagt bij aan een verminderde waterkwaliteit. De watersystemen in het gebied zijn te krap gedimensioneerd, de landbouw ervaart regelmatig wateroverlast en te natte percelen. Veranderend grondgebruik, maar ook frequenter en heviger voorkomende neerslagperiodes vragen om meer waterberging en een betere beheersing van de waterkwantiteit. De waterkwaliteit moet verbeteren vanwege de toegenomen kosten van de waterzuivering van in het gebied voorkomende waterwinning.

Waterschap en agrariërs trekken samen op

De agrariërs uit het gebied willen samen met waterschap Rivierenland en waterbedrijf Dunea werken aan de oplossingen van de watervraagstukken in de Bommelerwaard, waarbij tegelijkertijd kansen voor een duurzame en vitale landbouw worden benut én gecreëerd. Het streven is er om deze bedrijfsgerichte activiteiten te koppelen aan de gebiedsopgaven zodat ook integrale oplossingen kunnen ontstaan. In dit proces is betrokkenheid van de ketenpartners

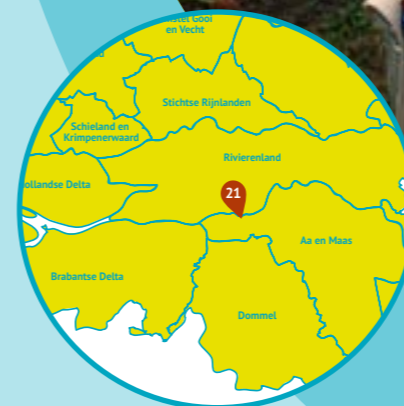
zoals loonbedrijven, waterschap en waterwinning van belang omdat ook zij bij de uitvoering zijn betrokken of invloed hebben op de benodigde kwaliteit van het resultaat.

Het integrale karakter van het gebiedsproces leidt ertoe dat de agrariërs en waterschap samen werken aan de wateropgaven van het gebied en ruimte creëren voor nieuwe oplossingen.

Wateroverlast voor de landbouw wordt vermindert door water vast te houden in de haarvaten door te werken aan verhoging van de organische stof, maar ook te bergen in de watersystemen als resultaat van aangelegde opvangbekkens.

Maatregelen als opvangputjes op het erf dragen bij aan de geringere erfemissie. Daardoor worden minder stoffen geloosd op het oppervlaktewater, waardoor een bijdrage aan de waterkwaliteit wordt bereikt. Kennis en ervaring wordt uitgewisseld en gedeeld, zowel binnen de Bommelerwaard als daarbuiten.

Initiatiefnemers: LTO Noord, ZLTO, Waterschap Rivierenland, waterbedrijf Dunea



bommelerwaard



22 **Project: Bodemverbetering Haarlose Veld en Olde Eibergen**

De Oostelijke zandgronden zijn van oudsher arm en hebben een slechte bodemstructuur.

De manier van boeren in de laatste decennia heeft geleid tot verdere verslechtering van de bodem. Het huidige organische stofgehalte is vaak slechts 2%. Een goede plantaardige productie vraagt daardoor om extra mest- en hulpstoffen. Kenmerkend voor deze zandgronden is een sterke uitspoeling, een bedreiging voor veilig en schoon drink- en

oppervlaktewater.

Het lage organische stofgehalte maakt dat vocht slecht in de bouwvoor wordt vastgehouden. Piekaanvoer van water kan minder goed worden opgevangen en geringe vochtleverantie uit de bodem veroorzaakt verdroging van de gewassen. Ook het bodemleven is van geringere kwaliteit.

Toevoer van biomassa uit de naaste omgeving op deze arme zandgronden verhoogt de organische stof in de bouwvoor. Pilots zijn nodig om na te gaan welke effecten verschillende

soorten en hoeveelheden biomassa hebben op de toename van het organische stofgehalte in de bodem. Wat levert dit op voor de bodemkwaliteit, welke effecten heeft toevoer van biomassa op de sponswerking van de bouwvoor en op de structuur van de bodem? De verschillende technieken bij het verwerken van de biomassa worden vergeleken op effectiviteit. Kan de verhoging van het organische stofgehalte een oplossing bieden voor de steeds lager vastgestelde gebruiksnormen voor stikstof en fosfaat? Kortom, kan er nog een bedrijfseconomische productie worden gerealiseerd binnen de grenzen van acceptabele milieubelasting én voor de eisen die worden gesteld aan de drinkwaterwinning in het gebied.

Het gebruik van biomassa leidt tot vermindering van de uitspoeling, de toename van het vochtvasthoudend vermogen en de toename van de nalevering aan voedingsstoffen uit de



Arme grond en uitspoeling

verbeterde bodem. Naast een direct effect door verbetering van de kwaliteit van bodem- en oppervlaktewater zijn er indirecte effecten als een verbeterde structuur, meer bodemleven, grotere draagkracht en minder verdroging. Aandacht van de agrariërs voor de bodem als primair productiemiddel is van groot belang. De bodem is meer dan een teeltsubstraat.

Initiatiefnemers: Stichting HOE Duurzaam, Waterschap Rijn en IJssel, VITENS, ANV Berkel en Slinge, gemeente Berkelland

Op 10 juni j.l. hebben het waterschap Scheldestromen, de provincie Zeeland, de Vereniging van Zeeuwse Gemeenten, ZLTO en Evides Waterbedrijf een overeenkomst over schoon water in Zeeland ondertekend.

Het doel van 'Schoon Water Zeeland' is het verminderen van gewasbeschermingsmiddelen en biociden in het oppervlakte- en grondwater. Om dit te bereiken wordt samenwerking gezocht met agrarische ondernemers, loonwerkers, hoveniers, overheden, burgers en andere beheerders van gronden en terreinen.

Kennis delen, samen zoeken en van elkaar leren

Met de bekende aanpak: stimulering en demonstratie. Kennis delen, samen zoeken naar innovatieve oplossingen en van elkaar leren vormen hiervoor belangrijke pijlers.

In samenspraak met agrarische ondernemers wordt gezocht naar innovatieve oplossingen om efficiënt en effectief om te gaan met gewasbeschermingsmiddelen. Denk hierbij aan nieuwe spuit- en schoffeltechnieken in combinatie met GPS, interne spoelsystemen,



lage doseringstechnieken, middelkeuze en beslissingsondersteunende systemen. Ook richt het project zich op het omgaan met bestrijdingsmiddelen bij beheerders van verhard oppervlak, openbaar groen en sportvelden. Daarnaast worden ook particuliere gebruikers betrokken in het project, bijvoorbeeld het gebruik van bestrijdingsmiddelen in volkstuinen. In Schoon Water Zeeland wordt een regionale invulling gegeven aan de Green Deal 'Schoon Water voor Nederland' die in juni 2012 is getekend door de toenmalig minister van EZ, staatssecretaris I&M en ZLTO.

Initiatiefnemers: waterschap Scheldestromen, de provincie Zeeland, de Vereniging van Zeeuwse Gemeenten, ZLTO en Evides Waterbedrijf



green deal



24 Project: Brabant BEWUST*

Brabant BEWUST richt zich op de vergroting van de kennis en een verandering in houding en gedrag van boeren, tuinders en loonwerkers

binnen de provincie Noord-Brabant ten aanzien van emissie van nutriënten naar het grond- en oppervlaktewater. Onderdeel van deze programmatische benadering is dat deze hoofddoelstelling van te voren vaststaat, maar dat de invulling daarvoor gedurende de looptijd van het programma pas vorm krijgt. Hiervoor zitten provincie Noord-Brabant, Waterschap Brabantse Delta, Waterschap de Dommel, Waterschap Aa en Maas, Waterschap Rivierenland, ZLTO en CUMELA van begin af aan met elkaar om tafel.

De fundering voor het besluit van een individuele agrarisch ondernemer om zijn gedrag te veranderen kan versterkt worden door zich bewust te worden van zijn/haar positie in het watersysteem en van de effecten van zijn handelen op het watersysteem en vice versa. Om dit te bewerkstelligen wil Brabant BEWUST werken aan

uitwisseling van kennis, maar ook stimuleren en faciliteren bij de onderlinge uitwisseling van ervaringen. Dit biedt een basis voor een andere houding van de agrarisch ondernemer, wat over enige tijd kan leiden tot gedragsveranderingen. Zo creëert het programma persoonlijk/collectief draagvlak bij agrarisch ondernemers voor een mogelijke individuele/collectieve investering.

Brabant Bewust start met een dertigtal Demobijeenkomsten, gericht op groepen van ca 125 ondernemers. Deze demobijeenkomsten richten zich op een efficiëntere bemestingspraktijk met minder ammoniakuitstoot naar de lucht en minder afspoeling naar oppervlaktewater van erf en percelen. De demobijeenkomsten hebben tevens als doel het vormen van ondernemersgroepen rond dit thema. Deelnemers met eenzelfde soort problematiek/uitdaging die geografisch bijeen liggen, kunnen in een ondernemersgroep worden samengebracht, dit kunnen dus akkerbouwers, vollegrondsgroentetelers, melkveehouders en loonwerkers zijn. Een ondernemersgroep bestaat uit een groep van 6 tot 12 personen. In totaal mikt Brabant BEWUST op 70 ondernemersgroepen.

Initiatiefnemers: ZLTO, Waterschappen Brabantse Delta, De Dommel, Rivierenland, Aa en Maas, Provincie Noord Brabant, Cumela

‘Eerst bewustwording, dan pas aan de slag!’



Met Kringlooplandbouw werken aan een betere bodem

Boeren in de omgeving Sint Anthonis-Boxmeer beginnen een project rond kringlooplandbouw. Hierin neemt de bodem een belangrijke plaats in bij de productie van landbouwgewas. De centrale vraag die de ZLTO zich in dit project stelt is 'hoe boeren de bodem kunnen voeden in plaats van de plant'. Hierbij erkennen ze dat de bodem een sleutelrol speelt in hun bedrijfsvoering. "De bodem kan veel meer voor ons doen dan we nu weten", is de overtuiging van de lokale ZLTO, "Maar daar zijn kennis, innovatie en experimenteerruimte voor nodig."

Bij kringlooplandbouw gaat het om het streven naar een agrarisch productiesysteem waarin de bedrijfsvoering zo veel mogelijk gebruik maakt van de op het bedrijf en in de regio aanwezige voorraden van organische stoffen en nutriënten op een manier waarbij de boer een gezond inkomen behoudt en de omgeving zo min mogelijk negatieve effecten ondervindt.

Allereerst worden boeren uitgenodigd voor een aantal kennisbijeenkomsten over bodemverbetering, bedrijfsmanagement, meten en monitoren en het sluiten van de kringloop. Na afloop zijn zij in staat om de principes van de kringlooplandbouw toe te passen op het eigen bedrijf. We streven naar een deelname van 65 ondernemers in dit gebied.



Andere onderdelen van dit project zijn het inzetten van een perceelsregister, het opstellen van een lijst met 'best practices' waarmee we boeren aansporen innovaties toe te passen, het opzetten van een regionale kringloop en het stimuleren van samenwerkingsverbanden door netwerken op te zetten. Hierbij zijn zowel boeren, gemeentes als ketenpartijen betrokken.

Een omvangrijk project met grootse doelstellingen die zeker bijdragen aan een betere bodem- en waterkwaliteit!

Initiatiefnemers: ZLTO, waterschap Aa en Maas, de provincie Noord-Brabant, de Brabantse Milieu Federatie en Wageningen UR.



kringloop

26 Project: Schoon Water Brabant

Doel van 'Schoon Water voor Brabant' is het gebruik en emissie van schadelijke bestrijdingsmiddelen naar het grond- en oppervlaktewater te verminderen.

'Schoon Water' is zowel gericht op bescherming van het grondwater in 11 kwetsbare grondwaterbeschermingsgebieden als op bescherming van grond- en oppervlaktewater in heel Brabant. De 11 grondwaterbeschermingsgebieden zijn: Waalwijk, Helvoirt, Nuland, Macharen, Vessem, Budel, Roosendaal, Bergen op Zoom, Aalsterweg, Helmond en Lith. In deze 11 gebieden doen alle gebruikers van bestrijdingsmiddelen (bewoners, bedrijven, gemeenten en agrariërs) mee.

Vanaf 2012 is het project verbreed en opengesteld voor loonwerkers en agrariërs in heel Noord-Brabant. Vanaf 2016 zal het project zich specifiek richten op de agrarische sector en loonwerk.



Grond- en oppervlaktewater zijn een bron voor drinkwater. Het kost veel geld en energie om gewasbeschermingsmiddelen weer uit het water te zuiveren bij de drinkwaterproductie. Agrariërs inventariseren samen met hun adviseur het gewasbeschermingsmiddelengebruik op het bedrijf. Vervolgens kijken ze welke alternatieven er zijn voor schadelijke middelen. En of ze kunnen besparen op het middelengebruik.

Daarna gaan telers met de alternatieve maatregelen aan de slag in de praktijk. Er wordt gewerkt aan praktische en haalbare oplossingen, die het gewas goed beschermen en geen risico opleveren voor het grond- en oppervlaktewater. In de nieuwe projectperiode 2016-2019 willen de partijen hun ambities opschroeven naar 100% deelname binnen de grondwateronttrekkingsgebieden. In de rest van Brabant moet het deelnemende areaal verdubbeld worden naar 50% van het totale oppervlak van de provincie.

Alle deelnemende agrariërs en loonwerkers gaan deelnemen aan één of meerdere van de volgende cursussen: basiscursus gewasbeschermingsmiddelen, basiscursus bodemgezondheid, basiscursus water als hulpbron.

Daarnaast zijn intervisie en ondernemerscoaches belangrijke onderdelen van het project,



evenals veldworkshops en demonstratiebijeenkomsten van de best toepasbare technieken. De borging van deze manier van werken, bijvoorbeeld via markt- en ketenpartijen, zal eveneens veel aandacht krijgen.

Initiatiefnemers: Provincie Noord-Brabant, drinkwaterbedrijf Brabant Water, ZLTO, stichting Duinboeren en waterschappen De Dommel, Brabantse Delta, Aa en Maas.

'Bescherm gewas, water en bodem'

Water is essentieel voor de opbrengst van een ondernemer. Door in droge perioden op de goede momenten te beregenen kan het gewas zo lang mogelijk profiteren van het beschikbare grondwater.

Voor alle teelten geldt dat op tijd beregenen voorkomt dat er opbrengst-deriving ontstaat. Niet hoeven te beregenen spaart brandstof en arbeid.

‘Sproeien en grondwater in balans’

ZLTO heeft Beregeningssignaal gemaakt in samenwerking met Livestock Research Wageningen UR, Prezent Internet, DLV-Plant, Royal Haskoning en Suikerunie. Deze innovatie is de laatste paar jaar uitgebreid getest bij een paar honderd bedrijven. Het programma is door de praktische tips van deze ondernemers steeds gebruiksvriendelijker geworden. ZLTO is van mening dat het Beregeningssignaal inmiddels geschikt is voor een brede uitrol in het kader van DAW in Brabant en daarbuiten.

De gebruiker voert éénmalig de bedrijfsgegevens in en tekent zijn percelen in. Om het sys-



teem up-to-date te houden, moet de gebruiker wel de beregeningsgiften en grondwaterstanden bijhouden. Het programma geeft op elk gewenst moment een beregeningsadvies per ingevoerd perceel.

Naast de aanbevolen watergift berekent het programma voor melkveehouders ook het rendement van de beregeningsgift in relatie tot de aankoop van ruwvoer. Aan de hand van eigen invoer en met behulp van onder andere buienradar wordt een vochtbalans per perceel bijgehouden. Beregeningssignaal zet deze informatie om in een advies per perceel. De gebruiker krijgt via e-mail een signaal als beregening wenselijk is. Het advies is op de website in detail verder te bekijken. Inmiddels is er ook een app voor de smartphone beschikbaar, zodat de boer overal gegevens kan invoeren en aflezen.

Initiatiefnemer: ZLTO



beregening



Project: Pepinusbeek

28

In het kader van het Deltaplan Hoge Zandgronden (DHZ) zijn in Limburg een aantal pilotgebieden geselecteerd om ervaringen op te doen met gebiedsprocessen die noodzakelijk zijn om de doelstellingen van het Deltaplan te kunnen realiseren.

Een van de geselecteerde gebieden is het stroomgebied van de Pepinusbeek – Vulensbeek – Middelsgraaf. De pilot betreft een verkenning van de mogelijkheden om de DHZ doelstellingen (voldoende water in droge periodes) te onderzoeken en in te schatten hoe kansrijk de effecten zijn.

Parallel voert Arvalis hier een DAW landbouw-



verkenning uit. Er wordt in beeld gebracht wat de huidige situatie is, welke maatregelen genomen moeten/kunnen worden om tot een waterkwaliteits- en kwantiteitsverbetering te komen, welke wensen er leven vanuit het agrarisch perspectief op het vlak van het waterbeheer en welke maatregelen door de sector of andere partijen genomen kunnen worden ter verbetering. Hiervoor wordt ook de streek bezocht en gesproken met agrariërs en grondeigenaren. Maatregelen waaraan gedacht kan worden zijn peilgestuurde of klimaatadaptieve drainage, boerenoevers, egaliseren en verhogen van percelen, reductie erfafspoeling, verbetering bodemstructuur en bufferend vermogen.

Initiatienemers: LLTB, Arvalis, Kadaster, waterschap Roer en Over-Maas, Provincie Limburg

Doel is voldoende water in droge gebieden



De Groote Molenbeek bij Sevenum geeft structureel wateroverlast wat vraagt om een gedragen oplossing

Samen met de stakeholders gaan we via een integrale gebiedsverkenning zoeken naar de knelpunten en oplossingsrichtingen (kwantitatief en kwalitatief) maar ook naar de wensen en suggesties voor het versterken van land- en tuinbouw. Middels een werkatelier gaan we het gesprek aan met de agrariërs en wordt getoetst of er draagvlak is voor maatregelen en welke verbeteringsmogelijkheden zij zelf zien. Wij zetten in op een permanente samenwerking met het waterschap. Maatregelen waaraan gedacht wordt zijn peilgestuurde of klimaatadaptieve drainage, boerenoevers, egaliseren en verhogen van percelen, reduceren van erfafspoeling, verbetering bodemstructuur en bufferend vermogen.

Samen op zoek naar slim waterbeheer

Een aantal oplossingen zijn hiervoor aangedragen, waaronder het afkoppelen van de wateraanvoer en het optimaliseren van het oorspronkelijke doorstroommoeras, maar ook het versterken van de agrarische productie-



omstandigheden mede in het licht van de klimaatsverandering (Deltaplan Hoge Zandgronden). In kwalitatief opzicht is er een lichte overschrijding voor stikstof. De verkenning moet resulteren in een gezamenlijk plan van aanpak met maatregelen waarvoor draagvlak is van agrariërs en overige stakeholders.

Initiatiefnemers: LLTB, Arvalis, Kadaster, Waterschap, Peel en Maasvallei, Provincie Limburg



molenbeek



Project: Actieplan Schoner, Groener, Beter

30

LTO Nederland heeft begin dit jaar met steun van Nefyto (Nederlandse Stichting voor Fytofarmacie) en Agrodix (Vereniging van leveranciers van gewasbeschermingsmiddelen) het Actieplan ‘Schooner, Groener, Beter’ opgesteld.

Het actieplan bevat maatregelen die bijdragen aan de realisatie van de doelen van het rijksbeleid en de wensen van markt en maatschappij ten aanzien van gewasbescherming. Schooner door verdere emissiereductie, groener door vergroening van de middelen en maatregelen, en beter door optimaliseren van teeltsystemen en borging van verduurzaming in de keten. Alle plantaardige sectoren ondersteunen het actie-

plan en dragen met de benoemde acties bij aan het halen van de doelen uit de Rijksnota “gezonde groei, duurzame oogst”.

Het actieplan stimuleert, door het geven van voorlichting en advisering, het nemen van maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren.

Ze richt zich hierbij op vier sporen:

- Beperken erfmissies
- Biofilters voor opvang en zuivering rest- en reinigingswater
- Vermindering afspoeling percelen
- Ontwikkeling en stimulering driftreducerende maatregelen en technieken

De initiatiefnemers vormen samen met de Unie van Waterschappen het Toolboxteam Water. Dit team verzorgt voorlichting over het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Zij heeft gericht op de telers 16 toolboxkaarten samengesteld met op de bedrijfstakken gerichte adviezen. Op verzoek komt dit team voorlichting geven op bijeenkomsten van boeren.

Het Toolboxteam heeft erfmissiescans ontwikkeld, waarmee een teler in kan zoomen op de aanwending van de middelen op zijn/haar bedrijf. Gewasbeschermingsadviseurs van Agrodix zijn inmiddels opgeleid om die scans uit te kunnen voeren. De komende maanden worden ruim

500 bedrijven in geheel Nederland gescand en krijgen de deelnemende telers adviezen voor het nemen van maatregelen. Op basis van de ervaringen met deze (ruim) 500 bedrijven wordt bezien of en hoe bij de verdere opschaling de gedragsverandering van ondernemers kan worden versneld door meer specifiek in te gaan op bijvoorbeeld regio, grondsoort of gewas.

Initiatiefnemers: Nefyto, Agrodix en LTO Nederland

500
bedrijven
doen mee!





Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW)

DAW: Vanuit gezamenlijk Belang

Boeren hebben een groot belang bij voldoende en schoon water. De zorg voor de aanwezigheid daarvan mogen we niet alleen aan de overheid overlaten. Ondernemers zélf kunnen hier een positieve rol spelen door op een verantwoorde en duurzame wijze met het water in hun bedrijfsvoering om te gaan.

Door de doorzettende klimaatverandering, gerichte ketenaanpak en veranderend consumentengedrag neemt het belang van een 'waterbewuste agrarische bedrijfsvoering' ook naar de toekomst toe.

Ook voor de waterbeheerders liggen er de komende jaren belangrijke opgaven op dit terrein die zij zonder samenwerking met de agrarische sector niet kunnen realiseren.

DAW: Uithangbord voor duurzaam agrarisch waterbeheer

Op veel plaatsen in het land is al sprake van samenwerking tussen boeren, brancheorganisaties, waterschappen, drinkwaterbedrijven en provincies of ontstaat deze. Het is verheugend dat het aantal initiatieven gestaag toeneemt. De samenwerking richt zich op het realiseren van maatwerk: verminderen van inefficiënt watergebruik, goed bodembeheer, beperken van emissies, dit gekoppeld aan productieverbetering in een sector of een gebied. Ondersteund door o.a. adviseurs, onderzoekers, marktpartijen doen agrarische ondernemers en waterbeheerders in dialoog kennis op, creëren nieuwe oplossingen en technieken en beproeven deze in de agrarische bedrijfsvoering. Alle initiatieven op dit vlak passen binnen DAW. We streven er naar om die initiatieven bekendheid te geven onder andere via de website www.agrarischwaterbeheer.nl, zodat iedere belangstellende kan vaststellen dat DAW werkt!

DAW: Support beschikbaar

In dialoog met waterbeheerders, provincies en het rijk faciliteert LTO Nederland het DAW met een team van deskundigen. Dit team heeft een makelaarsfunctie en brengt verbindingen tot stand tussen boeren, waterbeheerders, provincies, ministeries, kennisinstituten, marktpartijen en anderen. Het team legt die verbindingen over gebieds-, thema- en sectorgrenzen heen. Zo brengen zij beschikbare en benodigde kennis bij elkaar en worden bijvoorbeeld in Zeeland ontwikkelde oplossingen ook beschikbaar voor boeren in Groningen en vice versa.



Colofon

Dit boekje is mede mogelijk gemaakt door de Projectfondsen van LTO Noord, ZLTO en LLTB. **Vormgeving:** Doeft merk en communicatie

Teksten: Regiocoördinatoren Deltaplan Agrarisch Waterbeheer met ondersteuning van het Kadaster en LTO Noord. **Basiskaart:** Kadaster

Meer informatie over het Deltaplan
Agrarisch Waterbeheer? Kijk op
www.agrarischwaterbeheer.nl

